

# **LA PETITA NOBLESA VALENCIANA DAVANT L'EMERGÈNCIA DE L'ESTAT. EL SENYORIU D'HUG DE CARDONA EN EL SEGLE XV**

**Frederic Aparisi Romero, Noelia Rangel López i Vicent Royo Pérez**  
Universitat de València

## **Introducció**

El senyoriu d'Hug de Cardona, integrat per les alqueries del Real, Beniopa, Benipeixcar, Benicanena, l'Alqueria Nova, l'alqueria d'En Foixet i Alcodar, a l'horta de Gandia; Ondara, al comtat de Dénia; i Calassanç, Sanui i Castellsent, al comtat de Ribargorça, és el resultat de la donació realitzada pel seu avi Alfons el Vell el dia 23 de maig de 1407<sup>1</sup>. De tot aquest conjunt territorial, les alqueries que Hug de Cardona rep a la Safor, situades dins el terme general de Gandia i, més concretament, en el cinturó d'horta que envolta la vila, són les més productives. Es tracta de les possessions que reportaran més ingressos a la borsa senyorial, alhora que també seran una font de conflictes permanent a causa de la ingerència urbana.

En efecte, amb les seues donacions, els ducs reials fragmenten territorialment i jurídicament el ducat en favor dels diferents membres de la seua mainada com, per exemple, Pere Marc o Galceran de Vic, amputacions que suposen per a la vila la pèrdua d'un seguit de competències territorials, polítiques i, fonamentalment, econòmiques. Tot i això, Alfons el Vell i el seu fill Alfons el Jove aconseguixen mantenir una cohesió entre la vila i el territori circumdant prenent la figura del senyor com element vertebrador. Una identificació que desapareix amb la seua mort i amb l'accés de Joan de Navarra a la titularitat del ducat el 1425<sup>2</sup>.

En aquest moment, la vila de Gandia accentua com no havia fet fins aleshores la seua agressivitat vers les alqueries del seu terme particular, recolzada en tot moment pel nou duc. En efecte, arreu de la Corona d'Aragó i, val a dir, d'Occident, el món urbà mira de sotmetre el camp circumdant a les seues directrius i als seus interessos. En aquest sentit, les petites viles que vertebraven el territori valencià participen també d'aquest procés i miren de consolidar la seua primàcia jurídica i econòmica. L'ofensiva és, abans que res, jurisdiccional i fiscal, mitjançant

<sup>1</sup> ACA, Cancelleria Reial, r. 2.153, f. 30. Per tenir una visió més acurada de les circumstàncies que envolten la donació i la formació del senyoriu vegeu *Hug de Cardona. Col·lecció documental (1407-1482)*, edició a cura de GARCIA-OLIVER, Ferran, APARISI, Frederic, RANGEL, Noelia i ROYO, Vicent, en premsa.

<sup>2</sup> Aquesta mancança d'identificació entre vassalls i senyoriu, d'una banda, i senyor, de l'altra, esdevé un dels mals endèmics de la noblesa valenciana, especialment en el cas de la més petita noblesa. En aquest sentit, els Cardona a Catalunya són un bon exemple d'identificació amb un senyoriu concret, mentre que la branca valenciana és incapaç de consolidar el senyoriu més enllà de dues generacions. L'evolució del ducat de Gandia en CASTILLO, Jaume, *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*. CEIC Alfons el Vell, Gandia 1999; i també en APARISI, Frederic, *L'ascens d'unes elits rurals. L'horta de Gandia en la tardor medieval*. Treball de recerca inèdit. Universitat de València.

ordenances municipals i impositcions tributàries<sup>3</sup>. En aquest context, la petita noblesa de la comarca sofrirà l'agressivitat urbana, tot i que les urpes dels homes de vila ataquen especialment la senyoria d'Hug de Cardona, perquè la ubicació de les seues possessions, la seua condició d'egregi i el seu matrimoni amb la infanta Blanca, filla de Carles II de Navarra, fan d'ell el noble més perillós de tots.

L'escomesa de la vila compta en tot moment amb el recolzament del nou duc, l'infant Joan, rei consort de Navarra, que pretén consolidar la seua supremacia jurisdiccional sobre els petits senyorius que omplen el terme general de Gandia. A final de 1425 Joan de Navarra acceideix a la titularitat del ducat després de la donació realitzada per Alfons el Magnànim el 1417, el qual des de la seua arribada al tro desplega un projecte de promoció de membres de la família reial al capdavant dels senyorius més importants de la Corona d'Aragó per crear una noblesa territorialment i econòmicament molt potent al servei de la monarquia. Després de la mort d'Alfons el Jove sense un successor directe a finals de 1424, el senyoriu reverteix a la Corona, segons s'establí en el moment de la creació del ducat de Gandia per Jaume II, ocasió que Alfons el Magnànim i Joan de Navarra aprofiten per qüestionar l'amputació realitzada per Alfons el Vell el 1407 i llançar tota una ofensiva legal i econòmica destinada a debilitar el màxim possible Hug de Cardona i dificultar-li l'accés al senyoriu<sup>4</sup>. Això no obstant, feia anys que Joan Ramon Folc pledejava amb Alfons el Jove per fer valer els drets del seu fill a la donació d'Alfons el Vell i amb la mort del duc el 1424 el comte de Cardona troba l'ocasió idònia per incorporar un nou senyoriu al llinatge i promocionar definitivament un dels seus fills fadristerns. S'estableix, aleshores, un joc polític en les més altes esferes i una intensa negociació entre ambdues parts que, al remat, arrossegueu el jove Hug de Cardona als camps de batalla propis dels adults<sup>5</sup>.

El seu és, doncs, un cas paradigmàtic de la situació que viu la cavalleria valenciana al llarg del segle XV. Davant l'enfortiment progressiu de la Corona i els grans barons que romanen al seu servei, la debilitat dels recursos econòmics i el frenètic nivell de vida de la petita noblesa l'empenyen a participar en una multiplicitat de fronts en principi insospitada per la seua condició social. Hug de Cardona no escapa a aquesta tendència i el veiem en la cort de Gover-

cia, València 2008 p. 33-35.

<sup>3</sup> L'agressivitat urbana vers el camp circumdant en GARCIA-OLIVER, Ferran, "«Hòmens de vila» contra cavallers a la Safor del Quatre-cents: Les manifestacions d'una crisi". *Guaita. Revista d'Història i Cultura*, 1 (1982), p. 26-34; IDEM, "La ciutat contra el camp a la tardor medieval", dins BARCELÓ, Miquel *et alii* (eds.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, p. 539-558; i també de PASTOR, José L., *Gandia en la baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*. CEIC Alfons el Vell, Gandia 1992.

<sup>4</sup> La qüestió successòria en el ducat de Gandia, els problemes suscitats arran de la mort d'Alfons el Jove i l'accés a la titularitat del senyoriu per part de Joan de Navarra en PASTOR, José L., *Gandia en la baixa Edat Mitjana...*, p. 134-139.

<sup>5</sup> La nova relació establerta entre els reis de la dinastia Trastàmara i la noblesa valenciana, així com la polarització creixent al llarg del segle XV dins de l'estament militar, en LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Noblesa y poder polí-*

nació, en la sala del Consell de Gandia, en les sessions de les Corts valencianes, en els consells de les seus aljames i dificultant la gestió del trapig de sucre ubicat en el Real. La petjada documental que ha deixat permet albirar el seguit d'assumptes que hagué d'atendre com a senyor i cavaller i, certament, el senyor de Beniopa i el Real actuà en tots els escenaris possibles per espremer al màxim els recursos del senyoriu. En conseqüència, el present estudi pretén perfilar més nítidament el comportament de la petita noblesa valenciana en un segle XV especialment perjudicial per als seus interessos. L'observació de la seua figura, en aquest sentit, es presenta com el procediment més adient per apropar-se a les realitats viscudes i sofertes per aquest col·lectiu<sup>6</sup>.

### El preu del senyoriu

Al llarg de l'any 1425 Hug de Cardona pren possessió dels territoris llegats per Alfons el Vell i formalitza el seu matrimoni amb Blanca de Navarra, filla de la infanta Joana de Navarra i neboda del rei Carles III i de Maria, la primera esposa d'Alfons el Jove. Amb açò, el jove cavaller abandona de manera sobtada l'adolescència i irromp abruptament en el món dels adults. El traspàs ha estat curt, però també ple d'esculls, i els temps venidors s'albiren encara més difícils. En aquest moment, Hug només compta amb 19 anys i s'ha de foguejar irremeiablement en els ressorts del procediment judicial i del crèdit censalista, dos fronts de batalla que el nostre protagonista freqüentarà fins els seus últims dies.

La mort d'Alfons el Jove a la darrerria de 1424 accelera els esdeveniments. El senyoriu retorna a la corona i Alfons el Magnànim nomena administrador del ducat i del comtat de Dénia el cavaller Guillem de Vic. Des d'aquest mateix moment, el comte de Cardona s'apressa a aconseguir del Magnànim la carta d'emancipació que permeta el seu fill accedir al senyoriu, davant de les pretensions del nou duc de Gandia, Joan de Navarra. Sembla que les negociacions prosperen favorablement als interessos dels Cardona i l'acte formal d'emancipació del jove Hug té lloc el 23 de maig de 1425, mentre que, aquest mateix dia, Alfons el Magnànim li transfereix la possessió dels llocs ribagorçans de Calasanç, Sanui i Castellsent<sup>7</sup>. Dues setmanes després, el 9 de juny, el monarca notifica a Guillem de Vic, als batlles dels castells i a les autoritats locals de les alqueries llegades per Alfons el Vell que Hug de Cardona és el seu nou senyor i que, per tant, han de prestar-li homenatge i lliurar-li la possessió. Només alguns dies després, concretament el 13 de juny, Alfons el Magnànim confirma a Hug totes les seues possessions en les mateixes condicions que les posseïa el seu avi i el dia 2 de juliol té lloc l'acte solemne de presa de pos-

*tico. El Reino de Valencia (1416-1446)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2005; i també en SÁIZ, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008.

<sup>6</sup> Dins d'aquesta línia d'investigació s'insereixen altres biografies de cavallers valencians. Vegeu per exemple, GARCIA-OLIVER, Ferran, *En la vida d'Ausiàs March*. Edicions 62, Barcelona 1998; i també VILLALMANZO, Jesús, *Joanot Martorell: biografia il·lustrada y diplomatario*. Ajuntament de València, València 1995.

<sup>7</sup> ACA, Cancelleria Reial, r. 2.589, f. 168 i 169v.

sessió en el Real<sup>8</sup>.

En menys de dos mesos, Hug de Cardona compleix el somni de tot jove cavaller, accedir a un senyoriu. Però, malgrat aquesta celeritat, el traspàs esdevé molt més complex. Alfons el Magnànim i Joan de Navarra qüestionen l'amputació del ducat realitzada per Alfons el Vell el 1407, nociva especialment per als interessos del nou duc de Gandia a causa de les implicacions fiscals i jurisdiccionals que hi comporta. En conseqüència, el monarca sol·licita a Hug de Cardona i al seu pare el desemborsament de 12.000 florins per consolidar la possessió de les alqueries de l'horta de Gandia, Guadalest i Ondara, mentre Joan de Navarra reclama drets d'herència per les mateixes alqueries de la Safor i les possessions del comtat de Ribagorça.

La sagnia monetària d'aquests primers moments assoleix quotes impensables, i els moviments que realitzen Hug de Cardona i el seu pare així ho deixen entreveure. Al llarg de les negociacions, el cavaller intueix que el Magnànim va a exigir-li una quantitat de diners desorbitant i, a banda de les possibles quantitats esmerçades pel seu pare, Hug de Cardona comença a recollir diners, perquè el pagament s'albira quasi immediat, com ho ha estat el mateix procés de traspàs. Així, doncs, uns dies abans de la confirmació feta pel rei el 9 de juny de 1425, concretament el 2 de juny, Hug ven a carta de gràcia l'alqueria de l'Alcodar, en les immediacions de Gandia, a Guillem de Vic per 30.000 sous<sup>9</sup>. Aquesta quantitat, tanmateix, és insuficient i el cavaller inicia una cursa de carregaments de censals que no coneix aturador. Encara a Cardona, troba els diners que necessita a Barcelona, Lleida i Girona, a les borses de ciutadans, mercaders, canvistes, oficials reials i, sobretot, dels frares cartoixans del convent barcelonès de Montalegre, uns creditors que li exigeixen la participació del seu pare en els contractes i la implicació d'algunes possessions territorials com a fermança.

La llarga nòmina de creditors i el capital sol·licitat realment esbalaeixen, sobretot si tenim en compte que Hug de Cardona encara no ha recollit ni un sou de les rendes del seu senyoriu. Finalment, el cavaller i el seu pare venen als creditors catalans una pensió censal de 3.600 sous barcelonesos, per un preu de 50.400 sous barcelonesos (interès del 7,14%), crèdit carregat sobre el lloc i les rendes d'Ondara<sup>10</sup>. No sabem amb exactitud el moment en què es desfèu d'aquesta feixuga llosa que cada any li prenia 4.000 sous valencians de les seues rendes, però a bon segur que l'espiral de carregament de censals empresa per Hug de Cardona als anys quaranta hi té molt a veure. El recurs al crèdit, tanmateix, no ha estat suficientment ràpid. El senyor de Beniopa i el Real no recull els diners a temps i Alfons el Magnànim ordena el segrest de les alqueries de

<sup>8</sup> Les lletres del Magnànim del 9 de juny de 1425 en ARV, Real, 33, f. 170v.-172v. La confirmació reial de les condicions de tinença del senyoriu en ARV, Real, 230, f. 46. La presa de possessió en AHN, Osuna, carp. 770, d. 2 (1-2).

<sup>9</sup> AHN, Osuna, lligall 747-3, carpeta 162, núm. 11.

<sup>10</sup> Coneixem el volum d'aquest censal pel pagament de les pensions al llarg dels anys trenta, per exemple, ARV, Protocols, núm. 2.432; i, sobretot, per la referència que se'n fa en un dels múltiples plets que enfronten Joan de Cardona, fill d'Hug, amb els creditors del seu pare, concretament en ARV, Real, 305, f. 120v.

l'horta de Gandia a mans de Guillem de Vic el 26 de juliol de 1425 i només uns dies després, el 5 d'agost, fa el mateix manament al seu secretari, Francesc d'Arinyó, ara en relació a Guadalest i Ondara. Hug de Cardona, tot plegat, aconsegueix reunir els 12.000 florins i el dia 18 de setembre d'aquest mateix any les possessions segrestades tornen a les seues mans<sup>11</sup>.

De manera paral·lela, Joan de Navarra posa en dubte la possessió de les alqueries de l'horta de Gandia i reclama Calasanç i Sanui, tot al·legant que aquests territoris formen part de la fermança del dot de la infanta Maria, la primera esposa d'Alfons el Jove, i, per tant, reclama els drets d'herència en nom de la seua muller, la reina Blanca. Les negociacions, en aquesta ocasió molt més llargues i complexes, finalitzen el 16 d'agost de 1429. Aquest dia, a Calataiud, Rui Garcia de Vilalpando i Antoni Amat, doctors en lleis, com a àrbitres elets per les parts, emeten la sentència que ha de posar fi a la disputa. Els dos àrbitres conclouen que, en efecte, les alqueries de l'horta de Gandia són part de la fermança del dot de la infanta Maria i, aleshores, Hug de Cardona haurà de comprar els drets de possessió si vol gaudir de la titularitat, mentre que també estableixen que el jove cavaller ha de bescanviar Calasanç i Sanui per Guadalest i Confrides amb Joan de Navarra<sup>12</sup>.

Emesa la sentència, Hug de Cardona només disposa d'una font de recursos per adquirir els drets qüestionats, els 14.000 florins del dot de la seua dona. El 29 d'agost de 1429 Joan i Blanca de Navarra avaluen el cost de les alqueries de Gandia en 18.000 florins i la forma de pagament és la següent: Hug de Cardona ha de retirar immediatament els 8.000 florins del dot de la seua muller dipositats a la taula de canvi de Barcelona i lliurar-los als reis de Navarra, de la mateixa manera que ha de renunciar a rebre els 6.000 florins que encara resten per pagar-li i que no havien estat ni tan sols recollits. Al remat, el dot es destina a vincular el senyoriu i el cavaller encara ha de satisfer 4.000 florins més a Joan de Navarra per aconseguir-ho<sup>13</sup>.

Després de la resolució, Hug de Cardona abandona Calataiud i es dirigeix de nou a València. El senyor de Beniopa i el Real sap, però, que ha de retardar el màxim possible el pagament, perquè la seua solvència econòmica comença a estar en perill, i posa tota mena de "*dispendioses dilacions*" i "*circuhicions*", segons argumenta el duc de Gandia<sup>14</sup>. Hug de Cardona aconsegueix del Magnànim un guiatge el 18 de gener de 1430 per la guerra de Castella que li permet paralitzar la causa almenys durant tres mesos<sup>15</sup>. Així mateix, també aconsegueix ajornar

<sup>11</sup> El segrest de les alqueries de la Safor en AHN, Osuna, C. 770, d. 2 (4) i el de Guadalest i Ondara en AHN, Osuna, C-580, f. 85. La recuperació en AHN, Osuna, llig. 770, 2 (5) i C-580, d. 1-2.

<sup>12</sup> La sentència en AHN, Osuna, C-580, f. 95

<sup>13</sup> L'avaluació feta pels reis de Navarra en AHN, Osuna, C-580, f. 92

<sup>14</sup> Conseqüència de les dificultats econòmiques per les quals travessa el cavaller és la venda a carta de gràcia de l'Alqueria Nova i d'En Foixet per més d'11.000 sous al mercader llombard Guillem Rana el 24 d'octubre de 1431. De les dues alqueries només en podrà recuperar l'Alqueria Nova el 1434, amb el carregament de dos censals. Concretament, Hug de Cardona ven a Isabel, dona d'un pintor de València, una pensió censal de 285 sous, 8 diners i òbol per un preu de 4.000 sous (interès del 7,14%); mentre que carrega altra pensió de 500 sous a Mateu Corones, veí de València, per un preu de 7.000 sous (interès del 7,14%). Tots dos carregaments en ARV, Protocols, núm. 1.903.

<sup>15</sup> ARV, Real, 45, f. 53.

el pagament fins que els taxadors designats per ambdues parts avaluen el volum de les rendes de Calasanç, Sanui, Guadalest i Confrides per establir el bescanvi, un procés llarg i complex que finalitza el 15 de juliol de 1432. Aquest dia, els jutges dirimeixen que Hug de Cardona ha de pagar 983 sous a Joan de Navarra després de produir-se la permuta de possessions, mentre que el duc de Gandia li reclama els 4.000 florins estimats anys abans, que encara no ha pagat, i n'exigeix d'altres 2.000 per la jurisdicció criminal de les alqueries de l'horta de Gandia. A partir d'aquest moment, Hug de Cardona disposa de vuit dies per satisfer els 2.000 florins que li asseguren la jurisdicció criminal i d'altres vuit mesos per pagar la resta dels diners que li permetran consolidar definitivament el senyoriu<sup>16</sup>.

Una altra vegada, els remeis que el senyor de Beniopa i el Real troba per recollir els diners són molt nocius per a l'economia senyorial. Amb molta seguretat el capital, al voltant d'uns 70.000 sous, prové dels censals carregats a cavallers, mercaders, notaris i altres burgesos de la ciutat de València. Si bé no coneixem amb certesa els diners que manlleua de cadascun dels creditors, l'estratègia d'Hug de Cardona sembla molt coherent. Les pensions documentades, que se situen al voltant dels 500 sous, permeten intuir que en aquesta ocasió prefereix carregar diversos censals d'uns 7.000 sous de capital, si apliquem un interès del 7,14%. Fet i fet, el pagament d'aquestes pensions no resulta tant traumàtic per a l'economia senyorial com aquells 3.600 sous que s'enduen els creditors catalans, encara més si s'ajorna en dos terminis, i els capitals sol·licitats es poden quitar progressivament amb molta més facilitat que els 50.400 sous carregats el 1425. Una estratègia que, tanmateix, no evita l'angoixa econòmica quasi permanent<sup>17</sup>.

A partir d'aquest moment, no hi ha cap altra notícia dels problemes suscitats arran del traspàs del senyoriu fins els últims anys de la vida del nostre protagonista, allà pels anys setanta dels segle XV. Sembla, doncs, que Hug de Cardona ha aconseguit vincular definitivament les terres heretades del seu avi, però el cost ha estat massa elevat. De les tres alqueries venudes, només en podrà recuperar una, l'Alqueria Nova, mentre els creditors censalistes s'enduen anualment més de la tercera part de les rendes que recull de les seues possessions -més de 10.000 sous en pensions d'uns 30.000 sous de rendes. De més a més, els viatges a la Ribagorça, Navarra i Catalunya, la posada en marxa de la nova casa senyorial i la construcció del trapig de sucre, entre altres despeses, també han exigit el desemborsament de quantitats desmesurades que, al remat, col·lapsen les finances senyorials.

La tragèdia plana sobre la casa valenciana dels Cardona. El 21 de juny de 1434 els comtes de Prades emparen el lloc d'Ondara i les seues rendes a instància dels creditors catalans perquè Hug no pot pagar les pensions<sup>18</sup>. La integritat del senyoriu està en perill, però Hug lluita,

<sup>16</sup> Els pactes signats entre Hug de Cardona i Joan de Navarra on es recullen totes aquestes qüestions en AHN, Osuna, C-580, f. 73.

<sup>17</sup> Les pensions pagades als creditors valencians durant els anys trenta en ARV, Protocols, núm. 1.903-1.904.

<sup>18</sup> Segurament, doncs, perquè els comtes de Prades han estat els fiancers dels carregaments de 1425, testimoni de les solidaritats familiars establertes entre els membres de la noblesa. L'empara en ARV, Real, 264, f. 37.



brega, s'hi resisteix. I finalment se'n surt, gràcies al servei militar prestat a la Corona, als guiatges concedits pel Magnànim i, sobretot, al censal, amb una altra cursa estratosfèrica de carregaments al llarg dels anys quaranta que serveix per lluir els crèdits carregats anteriorment i substituir-los per d'altres a menor interès. Tot plegat, el món del crèdit i de les finances és només un dels múltiples escenaris en els quals irromp la figura bel·ligerant del nostre protagonista, enfrontat també durant aquests anys a la vila de Gandia per la jurisdicció.

### En defensa de la jurisdicció

Al senyoriu, des de la viabilitat econòmica fins el respecte de les senyories veïnes, tot està força condicionat –però no únicament– pel tipus de jurisdicció amb què compta el senyor. Un fet del qual són plenament conscients els feudals. La major part dels senyors valencians gaudeixen de la baixa jurisdicció o “*mixt imperi*”, mentre que sols una minoria compta amb l'alta jurisdicció o “*mer e mixt imperi*”<sup>19</sup>. Alfons el Vell pertanyia a aquest reduït sector de la noblesa valenciana que gaudia de la plena jurisdicció. Per això pot fer donació al seu nét, Hug de Cardona, de les alqueries de l'horta de Gandia amb el “*mer e mixt imperi, e ab tota juredicció civil e criminal, alta e baxa e altra qualsevol, et ab senyories*”<sup>20</sup>. Alfons el Vell i el seu successor Alfons el Jove realitzen diverses donacions als seus servidors més fidels, però sols Pere Marc i Hug de Cardona compten amb l'alta i la baixa jurisdicció. Aquestes concessions suposen per a la vila de Gandia un escapçament de les seues competències jurisdiccionals i, per consegüent, dels seus ingressos. Hug de Cardona és, de tots aquests senyors, el més perillós, per les circumstàncies esmentades abans, però, sobretot, perquè havia de gaudir del “*mer e mixt imperi*”, segons la donació del seu avi.

La reversió a la corona del ducat de Gandia canvia l'escenari social de forma gairebé immediata. La relació de la vila amb la cavalleria de la comarca deixa d'estar mediatitzada per la presència dels ducs. L'absentisme del nou duc, l'infant Joan, no sols provoca la desaparició de la cort ducal en la qual s'havien criat Ausiàs Marc, Joanot Martorell i, ni que siga per un breu temps, Hug de Cardona, sinó que també es trenquen els vincles entre el duc i la cavalleria local<sup>21</sup>. Malgrat la seua absència, Gandia troba en Joan de Navarra un aliat poderós a l'hora de sotmetre i disciplinar els petits cavallers de la comarca, donada la seua condició de germà d'Alfons el Magnànim i de rei de Navarra. Des d'aquest moment, els “*hòmens de vila*” despleguen tots els recursos al seu abast per erosionar els drets jurisdiccionals dels cavallers. En aquest context, Hug de Cardona es converteix en el principal objectiu del programa polític d'integritat jurisdiccional de la vila de Gandia.

<sup>19</sup> Independent del seu caràcter civil o criminal, a la baixa jurisdicció atenyen els delictes menors, mentre que les causes majors s'identifiquen amb l'alta jurisdicció.

<sup>20</sup> ACA, Cancelleria Reial, r. 2.153, f. 30.

<sup>21</sup> Vegeu el cas d'Ausiàs Marc en GARCIA-OLIVER, Ferran, *En la vida d'Ausiàs March...*, p. 133-139.

Malgrat els esforços d'Alfons el Vell per transmetre íntegres els seus drets jurisdiccionals sobre les esmentades alqueries, Hug de Cardona ha de satisfer una quantitat important de diners perquè li siga reconeguda la donació que li féu el seu avi. Tanmateix, aquest pagament no acaba amb tots els problemes del jove cavaller. En efecte, tot i que en juny de 1425 Alfons el Magnànim confirma les possessions d'Hug de Cardona "*sicut et quemadmodum prefatus egregius dux Gandie [Alfons el Vell] melius ipsa habebat, tenebat et possidebat tempore donationis prefate*"<sup>22</sup>, el 2 de juliol d'aquest mateix any, quan Hug de Cardona deu prendre possessió de les seues terres, el procurador reial es reserva "*la jurisdicció criminal major; com no fos sa intenció [del monarca] que lo dit don Hugo haguessen per senyor sinó segons la forma del fur nou del rey n'Alfons, ... com tot lo mer imperi volgués ésser reservat al dit senyor rey*"<sup>23</sup>. Aquesta negativa del monarca és en benefici, no de la Corona, sinó de la vila de Gandia i, alhora, del seu pròxim duc, Joan de Navarra. Serà el justícia de la vila el responsable de jutjar els delictes més greus i d'executar les sentències. Malgrat les protestes, finalment, el noble accedeix a prendre possessió de les alqueries de l'horta de Gandia amb el mixt imperi, això sí, sense renunciar a l'alta jurisdicció<sup>24</sup>.

Des d'aquell mateix moment, Hug de Cardona concentra tots els seus esforços en aconseguir el reconeixement de la possessió del mer imperi. La primera ocasió es presenta amb la cerimònia de presa de possessió del ducat per part del nou duc, Joan de Navarra, el novembre de 1425<sup>25</sup>. Resulta significatiu que Hug de Cardona no compareix personalment a l'acte i que en lloc seu hi assisteix un procurador, Francesc Martorell. Aquest, en un primer moment, es nega a reconèixer la suprema jurisdicció del duc, argüint que el senyor del Real i de Beniopa posseeix el mer i mixt imperi en les seues terres. De nou, però, les resistències inicials tampoc no condueixen enlloc, i finalment, el procurador ha de reconèixer l'hegemonia jurisdiccional del nou duc.

Des d'aleshores les disputes i les picabaralles entre la vila -amb el duc al darrere- i el cavaller se succeeixen. En 1430 Hug de Cardona manté un plet en el tribunal de la Governació per la jurisdicció civil i criminal contra Gandia<sup>26</sup>. Independentment de la resolució d'aquest litigi, allò segur és que el 1432 Joan de Navarra ven a carta de gràcia a Hug de Cardona "*la jurisdicció criminal, mer e mixt imperi a sa senyoria pertanyents en les alqueries que lo dit don Ugo ha en la orta e terme de la vila de Gandia*" per 2.000 florins (22.000 sous). Malgrat les paraules, aquesta

<sup>22</sup> ARV, Real, 230, fol. 46.

<sup>23</sup> AHN, Osuna, carp. 770, d. 2 (1-2).

<sup>24</sup> "*Però, al present sens prejuhi de sos drets e facultats diu que ell pren la possessió e o quasi possessió de les coses que a aquell liurats e o liurarets e en lo mer imperi e altres coses que diets que no liurats e o no volets liurar la possessió...*"; AHN, Osuna, carp. 770, d. 2 (1-2).

<sup>25</sup> Cal advertir, però, que Joan de Navarra no pren possessió personalment, sinó que és un procurador seu, Alfonso de Morales, qui rep el jurament de fidelitat dels vassalls; PASTOR, José L., *Gandia en la baixa Edat Mitjana...*, p. 57 i 98-99.

<sup>26</sup> D'aquest plet sols conservem els testimonis aportats per la vila de Gandia, l'inici i la continuació del procés no s'han conservat. ARV, Governació, 2.242, 12<sup>a</sup> mà, f. 1.



és una concessió molt limitada, donat que podrà exercir l'alta jurisdicció “*solament quant a les persones e vassalls del dit don Ugo, mascles e fembres delinqüents, emperò dins los dits lochs e alqueries del dit don Ugo e termes de aquella e aquelles e no plus ni en altra manera*”<sup>27</sup>. Per tant, si un vassall d'Hug de Cardona comet un delict fora el senyoriu, aquest serà jutjat pel justícia de la vila<sup>28</sup>. Tot anima a pensar que Hug de Cardona no accepta l'oferta del duc, donat que els litigis amb la vila i amb el duc continuen en els mesos següents i, sobretot, perquè serà adquirida en 1450.

Aquests atacs de la vila contra la jurisdicció del senyor del Real es fan des de tots els fronts possibles. Val a dir, ni que siga breument, que aquesta agressivitat urbana va dirigida contra els cavallers, però són les comunitats camperoles, sovint les seues elits, les que reben també els colps<sup>29</sup>. El primer d'aquests fronts és el fiscal, de manera que la ciutat mira de desviar cap a l'entorn rural una bona part de les demandes pecuniàries del duc. La vila envia els seus oficials per “*collir*” de les alqueries d'Hug de Cardona la peita, les cises i altres impositcions que el noble es nega a satisfer o sols ho fa passat el temps, exasperant, així, el contrari. Si per pagar la peita de 1425 triga dos anys, per satisfer el pagament de 1451 n'estarà onze<sup>30</sup>.

Un altra de les derivacions de la jurisdicció és l'exercici de la justícia. Aquesta vessant és la que millor escenifica el poder feudal i sovint esdevé una font gens menyspreable d'ingressos, sobretot en les causes majors, justament aquelles que no li havien estat reconegudes a Hug de Cardona. Per aquesta raó, quan en 1431 el senyor de Beniopa i del Real commuta a Iucef Albardaner, vassall seu, la pena de mort pertinent al delict de furt per una remuneració econòmica de 2.750 sous, “*venint lo dit crim e cars de aquell a sabuderia dels oficials del dit senyor rey de Navarra, decontinent feren pendre lo dit Iucef Albardaner*” i li exigeixen el pagament de la composició al col·lector general del duc<sup>31</sup>.

El qüestionament dels límits del senyoriu i, en relació amb això, l'organització de l'espai agrari, esdevé motiu per a la disputa derivada de la jurisdicció. La vila mira d'imposar els seus criteris a l'hora d'ordenar el paisatge agrari del seu terme i, per això, quan Hug de Cardona mira de crear el seu propi bovalar la vila s'oposa, “*car si tots los lochs e alqueries que són situats o situades dins los térmens generals de la dita vila feyen bovalars seria gran estretura als amprius de la dita vila*”<sup>32</sup>. També en aquest front la vila s'imposa. La sentència estableix que els vassalls

<sup>27</sup> AHN, Osuna, C-580, f. 73.

<sup>28</sup> Aquesta retallada dràstica del mer i mixt imperi també afectarà a Ausiàs Marc. Just un any després, Ausiàs haurà de desemborsar 18.000 sous, un poc menys que Hug de Cardona, perquè li siguen reconeguts els seus drets jurisdiccionals –mer i mixt imperi–, encara que aquests li seran retallats en la pràctica a la baixa jurisdicció. Vegeu GARCIA-OLIVER, Ferran, *En la vida d'Ausiàs March*, p. 136-137.

<sup>29</sup> GARCIA-OLIVER, Ferran, “La ciutat contra el camp...”, p. 539-558.

<sup>30</sup> APPV, núm. 27.201 i AHN, Osuna, lligall 1.323-26.

<sup>31</sup> ARV, Governació, 2.243, 2<sup>a</sup> mà, f. 16.

<sup>32</sup> AHCG, Manual de Consells, AB-15. Publicat per GARCIA-OLIVER, Ferran, *El llibre d'establiments de Gandia. Imatges i missatges en una vila medieval*. Arxiu Municipal de Gandia, Gandia 1987, p. 124-126.

del cavaller podran “*tenir dins les alqueries dites e térmens de aquelles tan solament tans bestiar com voldran*”, mentre els ramats de la vila podran “*péxer sens empediment algú en lo antich bovalar*”, que s’ubica dins les alqueries d’Hug de Cardona. El negoci de la canyamel i la gestió de l’aigua també són font d’enfrontaments entre la vila i el cavaller, si bé de forma més puntual<sup>33</sup>.

Finalment, en 1450 Hug de Cardona adquireix amb carta de gràcia la “*iurisdictionem criminalem seu merum et mixtum imperium*” de l’aleshores duc de Gandia, el príncep Carles de Viana, per 22.000 sous. Resulta difícil, però, establir els terminis de l’adquisició<sup>34</sup>. En qualsevol cas, sembla que el cavaller ostentarà l’alta jurisdicció fins el 1473, quan Joan de Navarra, rei de la Corona d’Aragó i de nou duc de Gandia, nomena un procurador per a recuperar de Joan de Cardona, fill d’Hug i titular del seu senyoriu des de 1470, la jurisdicció criminal i el mer i mixt imperi de les alqueries de l’horta de Gandia per preu de 2.000 florins<sup>35</sup>.

## Conclusions

El regnat d’Alfons el Magnànim suposa per a la Corona d’Aragó la consolidació d’un Estat cada vegada més omnipresent. Aquest procés fou possible gràcies al sotmetiment dels patriciats urbans mitjançant la introducció de la ceda i la creació d’una nova noblesa de servei fidel al projecte centralista de la Corona. En efecte, a l’hora d’analitzar el reforçament de l’Estat resulta clau el paper jugat per la ciutat, la qual es beneficia d’aquest reforçament a costa de perdre bona part de la seua autonomia. Ara bé, no sols les grans ciutats recolzen el procés centralitzador, sinó que també ho fan els nuclis urbans més petits, les viles, amb les seues oligarquies al capdavant, les quals troben en aquesta centralització nous mecanismes de promoció social. Per altra banda, si més no al País Valencià, el Magnànim està decidit a substituir la vella petita noblesa de cavallers, donzells i generosos per una nova lligada directament o indirecta a la família reial i amb unes bases patrimonials sòlides mitjançant la dotació d’uns dominis territorials més o menys extensos i compactes, de manera que podem afirmar que el segle XV és l’origen d’una autèntica noblesa del regne. En aquest context és on cal inserir la política de recuperació del patrimoni reial engegada pels Trastàmara, ja des de Ferran I.

El ducat de Gandia, amb la vila i la cavalleria de la comarca, es configura com un perfecte observatori d’aquest procés general. Fins i tot abans de la mort d’Alfons el Jove, concretament des del 1417, el Magnànim està decidit a cedir el ducat al seu germà Joan. D’aquesta manera,

<sup>33</sup> El 1436 Hug de Cardona presenta una ferma de dret pels entrebancs que posen els oficials de Gandia en la possessió del seu trapig del sucre del Real. ARV, Governació, 2.257, 1<sup>a</sup> mà, f. 47. El 1456, any d’una intensa sequera, s’inicia un plet entre Hug de Cardona i Gandia pel mig fil de l’aigua de Benipeixcar. ARV, Governació, 2.287, 14<sup>a</sup> mà, f. 1.

<sup>34</sup> Cal preguntar-se si la compravenda es realitza amb les mateixes condicions que el 1432 o hi ha una retallada dràstica de les prerrogatives jurisdiccionals com succeeix amb Ausiàs March. *Vide supra*, nota 21.

<sup>35</sup> És en aquest document on es fa referència a l’adquisició de 1450. ACA, Cancelleria Reial, r. 3.463, f. 17.

un senyoriu tan important com el ducat de Gandia resta en mans de la família reial i introdueix amb força un dels seus membres en el braç nobiliari. La novetat no rau tant en aquest fet com en els que se succeïran. Si antany la vila, el duc i la petita noblesa formaven un ens cordial -tampoc exempt de confrontacions-, ara la vila i el duc fan front comú contra els cavallers. La superioritat urbana es rebla amb les constants demandes fiscals, tant ordinàries -peïtes i l'impost de "*murs e valls*"- com extraordinàries, amb la seua organització de l'espai agrari i també amb tot un conjunt de fets simbòlics, carregats de significat en aquest univers feudal, com són les penyores i els càstigs contra els vassalls dels nobles -especialment vers els seus oficials-, la destrucció de forques o les freqüents reunions a Gandia, no a la cort ducal com abans, sinó a la Sala del Consell.

Hug de Cardona i Ausiàs Marc representen dues maneres gairebé oposades d'enfrontar-se a al mateix procés de consolidació de l'Estat. El senyor del Real no evita el conflicte, resisteix amb les armes que el sistema judicial posa al seu abast, la ferma de dret i l'apel·lació, quan no amb argücies i absències. Recursos que allarguen els plets a les sales de la Governació, tot i originar importants despeses a la seua malmesa economia i balafiar la seua reputació d'egregi cavaller. Ausiàs Marc, per part seua, busca l'acord i evita els tribunals. Al capdavall, tant una com altra resposta semblen inútils davant l'agressivitat urbana i l'envestida de l'Estat. El poeta cavaller mor sense descendència legítima i, després de diverses avatars, la família Marc perd el senyoriu. Hug aconsegueix transmetre íntegre el senyoriu que un dia va rebre al seu fill Joan. Aquest, però, no evitarà l'ensorrament del senyoriu davant les demandes dels creditors. Finalment, el primogènit d'Hug ha de malvendre les alqueries de l'horta de Gandia als nous ducs de la vila, els Borja, un llinatge paradigmàtic de la nova noblesa nascuda al caliu del nou Estat. Tot plegat, el segle XV és la transició de l'Europa de les ciutats i dels cavallers a l'Europa dels prínceps i dels Estats.